

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У РОБОТІ НАД ТЕКСТАМИ РІЗНИХ ТИПІВ»**

Виконала: здобувачка 2 курсу,
групи РО1-М20z
спеціальності 013 Початкова освіта
Лазорик Ніна Дмитрівна

Керівник: **Мартіна О.В.**,
кандидат філологічних наук, доцент

Рецензент: **Гордійчук М.С.**,
кандидат педагогічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. СТАН ДОСЛІДЖУВАНОЇ ПРОБЛЕМИ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ.....	10
1.1. Структура і зміст творчих здібностей як психолого-педагогічна проблема.....	10
1.2. Текст як лінгвістична основа формування творчих здібностей молодших школярів.....	15
Висновки до розділу I.....	23
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА РОБОТИ З ТЕКСТОМ ТА РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	25
2.1. Зміст вивчення поняття «текст» у сучасній початковій школі.....	25
2.2. Перевірка результативності експериментального дослідження.....	51
Висновки до розділу II.....	57
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема «формування творчої особистості учнів хвилювала в різні часи не тільки відомих педагогів, але й мислителів, філософів, науковців. І сьогодні проблема творчості – одна з найактуальніших проблем навчання. З'ясування особливостей творчих здібностей, вивчення умов формування зумовлюються насамперед потребами практики» [42, с. 119]. «Саме тому важливо вже з перших років шкільного навчання значну приділяти увагу формуванню людини-дослідника, здатної до творчого мислення, самостійного пошуку шляхів вирішення актуальних проблем, долаття стереотипів та вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних рішень, оригінальних підходів і шляхів їх втілення» [27, с. 11].

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні наголошується на «необхідності застосовування нових педагогічних технологій особистісно зорієнтованого навчання для формування і розвитку творчих здібностей учнів, зокрема на уроках української мови» [8, с. 12]. «У концепції «Нової української школи» йдеться про шляхи розбудови нової української школи, які можуть бути ефективними за умови вивчення й упровадження в освітній процес продуктивних здобутків і досвіду зарубіжних освітніх систем із означеної проблеми» [7, с. 11].

«Формування творчої особистості молодшого школяра є однією з важливих проблем сучасної української початкової школи. Розвиток творчих школярів вимагає впровадження в навчально-виховний процес активних форм і методів навчання, що значною мірою могли б забезпечити формування мислення дитини, проблемного бачення, фантазії та уяви» [4, с. 21].

Творчі здібності й творча діяльність були і залишаються предметом аналізу багатьох учених як вітчизняних (І.Волощук, С.Гончаренко, Г.Костюк, О.Кочерга, В.Моляко, В.Роменець, М.Холодна та ін.), так і зарубіжних наукових шкіл (Л.Богоявленська, Ф.Вернон, О.Матюшкін, Я.Пономарьов та ін.). «Дослідники аналізують різні аспекти проблеми творчих здібностей: їх

природу, компонентний склад, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування» [40, с. 34]. Однак більшість з цих питань досі залишаються дискусійними.

Вагомий внесок у розвиток психологічних теорій творчості та творчої особистості було зроблено вченими ХХ століття. «Це пов'язано зі створенням цілісних концепцій мислення, серед яких слід виділяють логічну теорію мислення (П. Гальперін, В. Давидов) і теорію формування розумових дій (П. Гальперін). Проблема творчості у зв'язку з особливостями мислення розглядалася С. Рубінштейном, В. Дранковим, В. Медушевським, Л. Виготським, Б. Тепловим, А. Готсдінером» [47, с. 117]. На думку С. Л. Рубінштейна, творчість – «це діяльність людини, яка створює нові матеріальні і духовні цінності, які, у свою чергу, мають суспільну значимість» [46, с. 6].

У зв'язку зі значним поширенням комп'ютерно-телевізійної мережі, пасивним сприйняттям інформації, зниженням рівня читацької культури, надзвичайно гостро постає проблема формування мовно-творчої особистості (В.Бадер, Н.Бондаренко, М.Вашуленко, І.Гудзик, С.Єрмоленко, Л. Мацько), оскільки, наголошував В.Сухомлинський: «вчити творчості необхідно не для того, щоб зростити юних поетів, а для того, щоб збагатити кожне юне серце» [27, с. 54]. Саме в цьому контексті, на нашу думку, проблема розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови набуває особливої актуальності.

Українська мова, як навчальний предмет, «володіє унікальними можливостями для розвитку мовленнєвої здібності молодшого школяра, образного та емоційного ладу мови, мовного чуття, а відповідно творчих здібностей. Таким чином, для їх формування необхідна система розвивальних вправ, що складається з науково обґрунтованих творчих завдань» [37, с. 57].

З проблемою розвитку в учнів творчих здібностей пов'язано чимало практичних питань педагогіки, зокрема таких, як «формування в дітей

позитивного ставлення до навчальної діяльності, до учнівських обов'язків, котрі можна звести до одного: як викликати в учнів бажання вчитися, прагнення набувати знання, уміння, навички, іншими словами, як розвивати повноцінні мотиви навчання» [42, с. 17].

Мотиваційному аспекту навчання останнім часом приділяється достатньо уваги в психологічній і педагогічній літературі, оскільки саме мотиваційна сфера є джерелом найрізноманітніших виявів активності учнів, їх самостійності та ініціативи в процесі пізнання (М.Алексєєва, Н.Бабич, І.Бех, Н.Бібік, М.Вашуленко, Л.Виготський, Є.Голобородько, Т.Донченко, О.Полєвікова, О.Савченко, О.Хорошковська та ін.); проводяться дослідження щодо місця і ролі творчого мислення у формуванні мотивації навчання школярів (А.Дусавицький, Б.Ельконін, Л.Занков, К.Костючок, Д.Ніколенко).

«Комунікативний напрям у методиці навчання української мови передбачає використання тексту як основної дидактичної одиниці, оскільки саме текст виступає продуктом та результатом мовленнєвої діяльності людини» [21, с. 11].

Формування в молодших школярів лінгвістичних уявлень про текст, зазначає М.Вашуленко [11, с. 68], «сприяє реалізації органічного взаємозв'язку між засвоєнням ними відомостей про мову і розвитком їхнього зв'язного мовлення. Систематичне використання текстового матеріалу поступово знайомить дітей з характерними особливостями зв'язних висловлювань і, отже, готує до розуміння чужих і створення власних текстів» [31, с. 79].

Однак спостереження за навчально-виховним процесом на уроках мови, аналіз творчих учнівських робіт дають можливість зробити висновки, що «проблема розвитку творчих здібностей молодших школярів потребує поглибленого вивчення. Учні початкових класів відчують труднощі у побудові власних висловлювань, а творчі завдання є найважчими для виконання» [47, с. 117].

Проблему розвитку творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку на матеріалі окремих навчальних предметів досліджують Н.Бібік, Н.Георгян, О.Грушко, Г.Касьянова, Н.Ляшова, С.Пальчевський, К.Приходченко, І.Теплицький, В.Тименко, Л.Шпак та ін. Аналіз науково-методичної літератури показує, що розглядаються лише окремі аспекти проблеми: «розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності (О.Грушко), взаємозв'язок у розвитку усного і писемного мовлення на функціонально-стилістичній основі (В.Бадер), розвиток креативного мовлення молодших школярів (О.Артемова), навчання будувати висловлювання різних типів на основі спостережень у природі (Л.Міненко), збагачення словника синонімами як засобом увиразнення мовлення (К.Пономарьова), формування стилістичних умінь учнів 3-4 класів у процесі роботи над текстами різних типів (Н.Янко), формування вмінь складати стилістично диференційовані тексти-описи (В.Собко), система творчих вправ як засіб розвитку мотивації до вивчення рідної мови в молодших школярів (О.Полєвікова)» [23, с. 15].

Проте, незважаючи на загальне зростання інтересу вітчизняних науковців до проблеми творчості в навчальному процесі, питання розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови залишається недостатньо дослідженим.

Таким чином, актуальність нашого дослідження зумовлена соціальною значущістю проблеми розвитку творчих здібностей учнів, необхідністю подальшого вдосконалення методики розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках української мови. З огляду на зазначене було обрано тему дипломної роботи.

Об'єкт роботи – процес розвитку творчих здібностей учнів початкових класів на уроках української мови в початковій школі та методичні можливості тексту як засобу творчого розвитку особистості дитини.

Предмет дослідження – методика розвитку творчих здібностей молодших школярів під час роботи над текстами різних типів.

Мета дослідження – подати та експериментально перевірити методику роботи з текстом в аспекті розвитку творчості учнів на уроках української мови.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати науково-теоретичну та навчально-методичну літературу з проблем тексту.

2. Визначити структурні компоненти творчих здібностей молодших школярів у процесі мовно-мовленнєвої діяльності на уроках української мови.

3. Розглянути проблему розвитку творчих здібностей школярів у контексті психології та педагогіки.

4. Визначити можливості роботи над текстом із погляду комунікативно-діяльнісного підходу, існуючих принципів та методів навчання українській мові.

5. Провести констатувальний експеримент, під час якого встановити рівень розвитку творчих здібностей учнів у роботі над текстом та ефективність створеної системи вправ і методики роботи над нею.

У процесі дослідження нами було зроблено **припущення**: впровадження в навчальний процес початкової школи розробленої й теоретично обґрунтованої технології формування творчих здібностей під час засвоєння текстологічних і текстотворчих знань і вмінь на уроках української мови сприятиме підвищенню рівня «формування та розвитку мовленнєвої діяльності і творчих умінь школярів, якщо базуватиметься на певних етапах – від читання і прослуховування текстів з метою заглиблення учнів у сюжет, зміст, тему, основну думку та структуру художнього твору, спостереження за майстерним використанням автором виражальних засобів до вироблення вмінь самостійно добирати матеріал для побудови тексту, розташовувати його у відповідній послідовності, складати план, користуватися виражальними мовними засобами для досягнення відповідної комунікативної

мети, доводити свої висловлювання до майстерності, оригінальності, нестандартності» [12, с. 31].

Методи дослідження: *теоретичні* – вивчення та аналіз наукової та методичної літератури з проблеми дослідження; *емпіричні* – аналіз навчально-методичної документації, програм з навчання учнів української мови, ознайомлення з педагогічним досвідом учителів; співбесіди, статистичне опрацювання результатів; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний), кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Теоретичними засадами дослідження є сучасні наукові погляди на комунікативно-діяльнісний та особистісний підходи у навчанні (В. Давидов, Н. Іпполітова, Т. Ладиженська, О. Пузанкова, Д. Ельконін, та ін.); принципи методики української мови, розроблені М. Вашуленком та Т. Донченко, а також провідні ідеї методистів, що розкривають основні положення роботи над текстом (Л. Варзацька, М. Вашуленко, Л. Величко, А. Каніщенко, В. Мельничайко, О. Мельничайко, Т. Ладиженська, С. Дорошенко, М. Плющ, Н. Грипас, О. Савченко).

Наукова новизна дослідження полягає в розгляді творчих здібностей молодших школярів у контексті мовно-мовленнєвої діяльності учнів в роботі над текстом.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому вивченні структури творчих здібностей молодших школярів та їх розгляді в контексті мовно-мовленнєвої діяльності учнів у процесі роботи над текстом на уроках української мови.

Практичне значення – матеріали роботи можуть бути використані під час педагогічної практики студентів, у процесі підготовки до практичних занять з методики викладання української мови та безпосередньо у практичній навчальній діяльності в початковій школі.

Апробація дослідження. Результати дослідження повідомлялися на засіданні кафедри, на науково-практичній студентській конференції

університету, частково впроваджувалися під час проходження педагогічної практики.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

Визнання того факту, що «творчі здібності не є природженими, а виробляються і розвиваються тільки в творчій навчальній діяльності, що найпридатніший період розвитку творчих здібностей – це молодший шкільний вік, дозволило нам визначити вік 2-4 класів як оптимальний для розвитку творчості. Оскільки було встановлено, що мовленнєва діяльність в цілому є діяльністю творчою, то творчі здібності можуть успішно формуватися в мовленнєвій діяльності, в процесі породження і сприйняття текстів на уроках української мови» [17, с. 13].

Розвиток творчих здібностей учнів у роботі над текстом «має здійснюватися в єдності із розвитком емотивного, інтелектуального та когнітивного компонентів структури творчих здібностей молодших школярів, за наявності методичної системи навчання, адекватної сучасному рівню розвитку методичної науки і вимогам сучасної школи» [44, с. 87].

Відповідно до завдань модернізації сучасної мовної освіти найважливішою метою навчання мови є: «Розвиток комунікативних здібностей учнів, що виявляється в зміні самої концепції навчання і концентрації зусиль вчених і практиків над питанням мовно-мовленнєвого розвитку дитини. У зв'язку з цим основною дидактичною та семантико-синтаксичною одиницею на уроках української мови в початковій школі є текст, що є продуктом мовної та мовленнєвої діяльності людини і виступає як мета та результат цієї діяльності» [45, с. 11].

Використання тексту на уроках української мови в якості основної семантико-синтаксичної та дидактичної одиниці забезпечує реалізацію комунікативно-діяльнісного і особистісно-орієнтованого підходів в навчанні української мови: «Дозволяє підвищити рівень творчості та креативності учнів, формувати їх мовну здатність і активізувати креативний та творчий потенціал. Залучення текстів, які за своїм змістом і тематикою представляють не тільки зразки художньої мови, як належність до української національної

культури, але й тексти, які написані для дітей, про дітей, які сприяють формуванню соціокультурної компетенції» [18, с. 68].

Для організації продуктивної творчої діяльності учнів на уроці були вибрані твори, які створювати атмосферу особистої зацікавленості, які здатні викликати емоційний відгук у дітей: «Розроблена під час дослідження система вправ та завдань сформувала на уроці певне мовне середовище з високим розвивальним потенціалом, активізувала творчі та креативні здібності учнів та їх навчальну діяльність» [19, с. 111].

У процесі проведеного педагогічного експерименту доведено: «Робота, спрямована на розвиток творчих здібностей учнів на уроках української мови з використанням тексту як основної синтаксичної одиниці, дає високі результати, якщо вона ґрунтується на комунікативно-діяльнісному підході, будується з опорою засвоєння української мови і відповідно до принципів мовленнєвого розвитку, а також базується на використанні спеціально підібраного дидактичного матеріалу і систематизації творчих вправ» [23, с. 17].

Зростання творчих здібностей молодших школярів забезпечується шляхом дотриманням дидактичних і лінгводидактичних принципів та реалізацією відповідної мовленнєвої моделі у роботі над текстами різних типів на уроках української мови в початковій школі: «Зміст роботи з розвитку творчих здібностей молодших школярів зумовив добір оптимальних методів і прийомів роботи, які забезпечували формування базових мовних знань і умінь текстотворчого характеру (уміння передавати головну думку, будувати речення і використовувати засоби їх зв'язку під час побудови текстів, активний словниковий запас, уміння структурувати текст), сприяли зануренню учнів у різні види комунікативної діяльності» [9, с. 11].

Запропонована методика забезпечує не тільки «розвиток творчих здібностей учнів, але й вдосконалення їх мовленнєвої, мовної та соціокультурної компетенції (відповідно до вимог стандарту), розвитку мовної здібності учнів, сприяє вихованню етичних якостей особистості,

емоційної і вольової сфер» [35, с. 11], що зрештою обумовлює особистісно - орієнтовану спрямованість розробленої методичної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова О. І. Розвиток креативного мовлення молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2001. 20 с.
2. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ : АПН, 2000. 316 с.
3. Бандура О. М. Деякі положення практичної стилістики. *Укр. мова і літ. в шк.* 1970. № 10. С. 54.
4. Барко В. І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу. *Обдарована дитина.* 2005. № 1. С. 27–31.
5. Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. Методика вивчення української мови в школі : посіб. для вчит. Київ : Рад. шк., 1987. 246 с.
6. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей. Москва : Академия, 2002. 320 с.
7. Будій Н. Д. Формування творчих здібностей молодших школярів у роботі над текстом на уроках рідної мови. *Педагогіка та психологія* : [зб. наук. пр.]. Харків, 2008. Вип. 34. С. 61–72.
8. Ванник М. Э. Индивидуальный подход к развитию творческого воображения младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ярославль, 2006. 228 с.
9. Варзацька Л. О. Рідна мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. 228 с.
10. Васильківська Н. А. Методика роботи над засобами зв'язності тексту в початкових класах. Тернопіль : ТНПУ, 2011. 204 с.
11. Вашуленко М. С. Теорія і практика навчання української мови в 4-річній початковій школі. Київ : Освіта, 1992. 216 с.
12. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі. Київ : Освіта, 2006. 268 с.

- 13.Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 2 кл. ЗЗСО : у 2 ч. Ч. 1. Київ : Освіта, 2019. 144 с.
- 14.Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. ЗЗСО : у 2 ч. Ч. 1. Київ : Освіта, 2020. 160 с.
- 15.Вашуленко М. С., Васильківська Н. А., Дубовик С. Г. Українська мова та читання : підруч. для 4 кл. ЗЗСО : у 2 ч. Ч. 1. Київ : Освіта, 2021. 171 с.
- 16.Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання. *Початкова школа*. 2001. № 1. С. 11–14.
- 17.Величко Л. И. Работа над текстом на уроках русского языка : пособ. для учителей. Москва : Просвещение, 1983. 128 с.
- 18.Вербицька С. М. Розвиток літературно-естетичної творчості молодших школярів. Харків : Основа, 2004. 112 с.
- 19.Вихованець І. Р. Граматика української мови. Київ : Либідь, 1993. 367 с.
- 20.Вікова психологія / за ред. Костюка Г. О. Київ : Рад. шк., 1976. 195 с.
- 21.Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 144 с.
- 22.Гац Н. А. Засоби зв'язності тексту у початковому навчанні рідної мови. *Початкова школа*. 1996. № 1. С. 23–29.
- 23.Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
- 24.Грушко О. В. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2005. 20 с.
- 25.Державний стандарт початкової освіти. *Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти. 1–2 класи*. Київ : ОСВІТА-ЦЕНТР, 2018. № 7. С. 92–121.
- 26.Донченко Т. Формування в учнів поняття про типи мовлення і типологічну структуру тексту. *Дивослово*. 2004. № 4. С. 23–26.

- 27.Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
- 28.Каніщенко А. П. Методика навчання української мови в початковій школі : лекційно-практичний курс із дисципліни. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 174 с.
- 29.Каніщенко А. П. Методика навчання української мови в початковій школі : лекційно-практичний курс із дисципліни. Кн. 2 : Методика навчання грамоти ; Методика літературного читання. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 255 с.
- 30.Коваленко Т. Розвиток творчих здібностей молодших школярів. URL: <http://www.bdpu.org/main/statti/kovalenko.doc> (дата звернення: 02.09.2021).
- 31.Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови : навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.
- 32.Кульчицька О. І. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей. *Обдарована дитина*. 2007. № 1. С. 42–44.
- 33.Лах Н. Удосконалення знань учнів про тексти-описи (Урок розвитку зв'язного мовлення в 4 класі). *Початкова школа*. 2007. № 11. С. 21–24.
- 34.Лещенко Г. Функціонально-комплексний підхід до роботи з текстом як засіб формування комунікативної україномовної компетенції школярів. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 7. С. 26–30.
- 35.Лосева Л. М. Как строится текст : пособ. для учителей / под ред. Г. Я. Солганика. Москва : Просвещение, 1980. 96 с.
- 36.Мартиненко С. Як сформувати творчу особистість учня. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід*. 2006. № 23-24. С. 18–32.
- 37.Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
- 38.Мельник Т. Система вправ з розвитку образного мовлення учнів. URL: http://ukrlife.org/main/minerva/vpravy_movni.doc (дата звернення: 03.09.2021).

39. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту у шкільному курсі української мови. Київ : Рад. шк., 1986. 240 с.
40. Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови : посібник для вчителів. Київ : Рад. шк., 1984. 223 с.
41. Мельничайко В. Я. Уроки рідної мови. Лінгвістика тексту. 9 клас : книга для вчителя. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. 24 с.
42. Методика викладання української мови / за ред. С. І. Дорошенка. Київ : Вища шк., 1992. 264 с.
43. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2010. 364 с.
44. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1–4 класи. Київ : Освіта, 2013. 392 с.
45. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н. М. Київ : Плеяди, 2017. 206 с.
46. Плющ М. Я., Нрипас Н. Я. Робота над текстом у початкових класах : посібник для вчителів. Київ : Рад. шк., 1986. 168 с.
47. Полєвікова О. Б. Використання творчих вправ як засобу мотиваційного забезпечення процесу навчання рідної мови. *Початкова школа*. 2004. № 3. С. 15–18.
48. Полєвікова О. Б. Система творчих вправ як засіб розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2004. 20 с.
49. Пономарьова К. І. Нестандартні підсумкові завдання з української мови для 4 класу. *Початкова школа*. 2006. № 5. С. 20–21.
50. Пономарьова К. І. Синоніми як засіб увиразнення мовлення молодших школярів. *Оновлення змісту форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. Рівне : РДГУ, 2002. Вип. 18. С. 33–38.
51. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. Київ, 2016. 224 с

- 52.Рубинштейн С. Л. Проблемы способностей и вопросы психологической теории. *Вопросы психологии*. 1960. № 3. С. 3–15.
- 53.Рудічева Н. Питання музично-естетичного виховання молоді у спадщині вітчизняних педагогів. *Засоби навчання та науково-дослідницькі роботи* : зб. наук. пр. Харків : ХНПУ, 2009. Вип. 23. С. 116–124.
- 54.Савченко О. Я. Розвивай свої здібності : навч. посіб. для молодших школярів. Київ : Освіта, 1996. 192 с.
- 55.Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах. Київ : Магістр – S, 1997. 256 с.
- 56.Сугейко Л. Г. Наступність і перспективність формування стилістичних умінь в учнів початкових та 5 класів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2001. 225 с.
- 57.Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. Київ : Рад. шк., 1988. 310 с.
- 58.Творчі завдання для учнів початкових класів. Харків : Основа, 2004. 96 с.
- 59.Філософські питання мовознавства / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 1972. 197 с.
- 60.Юрченко З. В. Самостійна художньо-словесна творчість учнів як засіб розвитку літературних здібностей : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2001. 19 с.
- 61.Янко Н. О. Формування стилістичних умінь учнів 3–4 класів у процесі роботи над текстами різних типів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2011. 20 с.